

Ondasunekiko harremanak Justo Mokoroaren *Repertorio de Locuciones del habla popular vasca* esaera bilduman¹

(Sociological research on the relationships with goods in the Digest of Basque Popular Expressions by Justo Mokoroa)

Juaristi Larrinaga, Patxi
Euskal Herriko Unib.
Gizarte eta Komunikazio Zientzien Fak.
Politika eta Administrazio Zientzien Saila
644 Posta Kutxatila
48080 Bilbao

BIBLID [1136-6834 (1999), 28; 143-166]

Euskal Herrian ohituraz bizi izan diren ondasunekiko harremanak eta, bereziki, ondasunen besteganatze erak eza - gutzea da idazki honetan aurkezten dudana ikerketaren helburua. Gai hau jorratzeko informazio iturri izan daitezkeen liburua eta lanetan nahasketa, desadostasun eta kontraesan ugari aurkitu eta gero, interesgarria iruditu zait ikerketarako bide berriak bilatzea. Hain zuzen ere, euskal esaera zaharren, bereziki Justo Mokoroak bildutako esaeren azterketan oinarritu naiz ondasunekiko harremanei buruzko ikerketa hau burutzeko.

Giltz-Hitzak: Ondasunak. Esaerak. Eduki-azterketa. Ardura. Propietatea. Etxea. Herri-lurrak.

El objeto de la investigación que se presenta en este trabajo es el conocimiento las relaciones para con los bienes que tradicionalmente se han dado en Euskal Herria y, sobre todo, los modos de transmisión de dichos bienes. Tras constatar abundantes confusiones, desacuerdos y contradicciones en los diferentes libros y trabajos susceptibles de ser fuente de información sobre el tema, he considerado interesante el recurso a nuevas vías de investigación. Concretamente, para la conclusión de esta investigación he tomado como base el estudio de los dichos y modismos vascos, y más precisamente los recogidos por Justo Mokoroa, que hacen referencia a las relaciones con los bienes.

Palabras Clave: Bienes. Dichos. Estudio de contenido. Responsabilidad. Propiedad. La casa. Tierras comunales.

Le but de la recherche présentée dans ce travail est la connaissance des relations avec les biens qui, traditionnellement, étaient pratiquées en Euskal Herria et, surtout, les modes de transmission de ces biens. Après avoir constaté de nombreuses confusions, désaccords et contradictions dans les différents livres et travaux susceptibles de présenter une source d'information sur ce sujet, il m'a paru intéressant de recourir à de nouvelles voies d'investigation. Concrètement, pour la conclusion de cette recherche, j'ai pris comme base l'étude des dictons et idiotismes basques, et plus précisément ceux recueillis par Justo Mokoroa, qui font référence aux relations avec les biens.

Mots Clés: Biens. Dictons. Etude de contenu. Responsabilité. Propriété. La maison. Terres communales.

1. Eskerrak eman nahi nizkioke Paco Garmendiari lan hau egiteko eman didan laguntza eta aholku guztiengatik.

1. EREDU EZBERDINAK OHITURAZKO ONDASUNEKIKO HARREMANEN INGURUAN

Euskal Herrian ohituraz bizi izan diren ondasunekiko harremanen inguruan dauden ikerketa eta lan ezberdinak aztertzen badira, ikuspuntu ezberdinekin, askotan kontrajarriekin, aurkitzen gara. Ezberdintasun eta kontraesanen gainetik, dena dela, ikerketa guztiak hiru eredu nagusitan banatu daitezkeela iruditzen zait:

1.1. Ondasunekiko harreman bereziak Euskal Herrian

Alde batetik, Euskal Herrian ondasun iraunkorrekiko harreman bereziak ezagutu direla aldarrikatzen dutenen ikuspuntua dugu. Eredu honetan kokatu ditudan ikerlariarentzat, Euskal Herrian ez da ohituraz propietate pribaturik ezagutu. Maïte Lafourcade-k dioen bezala, "Los vascos ignoraban el concepto romano del derecho de propiedad, absoluta e indivisible. En Labourd, como en las restantes provincias vascas, las tierras pertenecían desde siempre a la colectividad de los habitantes. Los terrenos no cultivados se distribuían entre las parroquias o los valles, y los laborables, entre las familias. La tierra vasca era alodial, es decir estaba considerada como propia de los antepasados y no de algún señor feudal o soberano"².

1.1.1. Ardura ondasun iraunkorrekiko harremanen oinarrian

Ondasun iraunkorrekiko gizarte harreman bereziak aldarrikatzen dituzten ikerlari hauen arabera, Mundu Erromatarrean propietate pribatuak zuen tokia ardurak betetzen zuen Euskal Herrian. Zuzenbide Erromatarrean menpe zeuden herrialdeetan, ondasunekiko harremana propietate pribatuan edo *ius Utendi, Fruendi* eta *Abutendi* delako eskubideetan oinarritzen zen. Belaunaldi batetik bestera ere, ondasunekiko deretxo hoiek ziren heredentziz igortzen zirenak. Euskal munduan, aldiz, etxe eta lurrekiko ardura, eta ez beste ezer izan dela tradizioz gurasoengandik seme-alabengana igorritakoa esaten da. Hau da, ondasunen administrazioa ondo egingo zenaren konfidantza, azken finean³. Oinordeko edo, berdin dena, *etxeko* seme-alaben artean *etxerako* aukeratuak⁴, ardura hau beregain hartzeko gai zela eta nahi zuela frogatzen zuenean hartzen zituen gurasoengandik etxea eta lurrak⁵. Honela, *etxerakoa* aukeratzekoan, etxearen hondamendia ekarri zezaketen ondorengoak oinordekotzatik baztertzeko dira etxearen ongizate eta jarraipidea ziurtatzeko. Julio Caro Baroja-k, etxearen ardura hartzeko norbait alboratzeko honako arrazoi hauek aurkezten ditu: "1) Que sea un hombre activo y emprendedor con afición a la industria o al comercio, o que tenga posibilidades de probar fortuna en América o en otra parte. 2) Que sea un hombre de salud mediana o con ciertas con-

2. Lafourcade, M.: "El Particularismo Jurídico", Haritschelhar, J. (Zuzendaria): *Ser Vasco*. Ediciones Mensajero, Bilbao, 1986, 172. orr.

3. Irala, A.: Argitaratu gabeko eskutitzak: "No existía propiedad de la tierra y el derecho al usufructo que se recibía no era otra cosa que una confianza de la mancomunidad a los descendientes de que sabrían administrar la propiedad con la misma rectitud de carácter con que lo hiciera el padre. El mérito no se heredaba, había que conquistarlo".

4. Julio Caro Baroja-k dioen bezala: "... los habitantes de una casa son los que en cierto modo forman parte de la propiedad de la casa y no al revés, como cupiera pensar, el hombre es 'un tal de tal casa'". Caro Baroja, J.: *Los Vascos*. Ediciones Minotauro, Madrid, 1958, (Bigarren argitarapena), 126. orr.

5. Lafourcade, M.: aip. lib. 176. orr.: "...el bien 'raíz' no puede desgajarse del 'tronco' sin el consentimiento de todos. Sigue transmitiéndose en su integridad al hijo que en cada generación se considere más apto para conservarlo adecuadamente y hacer que fructifique. Este será su administrador, pero no el propietario según el criterio romano. No posee más que su disfrute y administración. Es el responsable de dicho bien como lo son todos los miembros de la familias restantes".

diciones de carácter que hacen pensar que puede servir para el sacerdocio. 3) ...La tercera razón corriente para eliminar a un hijo es negativa. Si éste resulta poco trabajador, demasiado aficionado al vino, o se entiende mal con sus padres, puede quedar fuera de combate. Influye mucho en la elección, también, la manera según la que se casan los hijos. Todo matrimonio hecho contra la voluntad paterna o sin el agrado paterno es suficiente motivo de eliminación”⁶.

Etzerako aukeratua zen gizakiak, aurreko belaunaldietatik etxe eta lurrekiko administrazio bete-behar bat hartzen zuen eta gizarte funtzio bat betetzeari lotzen zuen bere burua⁷. *Etzeko* ardurara hartzen zuenak (*etzerako* aukeratuak), ondasunekiko eta etxean zeudenekeko botere guztia-halduna baino, ardua edo erantzukizun betebeharrak hartzen zituen gurasoengandik⁸. Sendiari belaunaldiz belaunaldi loturiko ondasunak enborrean mantentzeaz gain, oinordekoak ardua ugari hartu behar izaten zituen bere gain: “...neba-arreba bakoitzari dagokion senipartea ematea, ezkongabeak eta *etzeko* iraute dutenak etxean jasotzea, aurrekoei zor zaien begirunea gordetzea, etxea osorik zaintzea, eginahalean etxea hobetzea, e.a. Ondarea edo guraso parte deritzaiona, egia esan, egin beharrak hartzea gehiago dela dirudi, ondasunak hartzea bera baino”⁹.

Honela bada, asko izan direla etxearekiko ardua hau hartu nahi izan ez dutenak adierazten zaigu¹⁰. Izan ere, *etzerako* zen gizartekideari, ardua hauek guztiak hartzea eskatu eta, era berean, etxe eta lurrekiko eskubideak guztiz mugatzen zitzaizkion¹¹: Ezin etxeari loturiko ondasun iraunkorrak (lurrak, basoak...) saldu, ezin enborretik kanpora atera, ezkongabeak etxean jaso beharra...¹².

1.1.2. *Arduradun bakarra ondasunekiko harremanak arautzerakoan*

Erantzukizunean oinarritzen zen gizarte burubidearen eraginez, belaunaldi batetik bestera ez zen ondasun iraunkorren propietaterik besteganatzen (beraiekiko propietaterik ez baitzegoen), ondasun hoiengatik ardua baizik. Ardua hau, nolani ere, seme-alaba guztien eskutik utzi beharrean, gurasoek ondorengoaren artean aukeratzen zutenen gain zutenen; *etxerako* aukeratu zenarengan, zehatzago esateko¹³. Caro Baroja-k dioen bezala, “De la prole

6. Caro Baroja, J.: *Baile, Familia, Trabajo*. Estudios Vascos VII. Editorial Txertoa, San Sebastián, 1976, 128. orr.

7. Galindez, J.: *Características del Derecho Vasco. Recopilación de artículos sobre Derecho Vasco*. Diputación Foral de Alava Editor, Vitoria, 1985, 23. orr.

8. Lafourcade, M.: aip. lib., 164. orr.: “En cada generación, la familia estaba representada por un responsable que asumía su gestión y debía transmitirlo en su integridad a las generaciones siguientes. Sin que tal autoridad entrañara autoridad alguna sobre los restantes miembros de la familia: era más protectora que autoritaria e implicaba más deberes que derechos”.

9. Manterola, A.: “Etxea”, *Euskaldunak. La Etnia Vasca III*. Etor, Donosti, 582. orr.

10. Manterola, A.: aip. lib. 580. orr.

11. Salinas Quijada, F.: *Derecho Civil de Navarra*. Diputación Foral de Navarra, Institución Príncipe de Viana, Pamplona, 1983, 127. orr.: “La familia rural o troncal navarra es, pues, una entidad permanente que sobrevive a los cambios de jefe, el cual, aunque propietario de los bienes, juega social y económicamente, como simple administrador o gestor y, a veces, se halla vinculado jurídicamente a la Casa de tal forma que su poderes son muy parecidos a los de éstos”.

12. Celaya A.: “El Sentido Jurídico de nuestro pueblo”, *I Semana de Antropología Vasca*. Editorial de la Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1971, 199. orr.

13. Galindez, De, J.: *El Derecho Vasco*. Ekin, Buenos Aires, 1957, 87. orr.: “Nuestras aldeas jamás han ofrecido latifundios en dramático contraste con la pobreza de sus trabajadores; no, nuestros valles ofrecen la riente sinfonía de múltiples pequeñas propiedades que pasan intactas de padres a hijos; mas para ello es forzosa la selección de uno de estos hijos, el más preparado para prolongar en un nuevo eslabón la explotación agrícola y la continuidad de la familia; mientras, los otros hijos, que ya saben que su porvenir no está en el caserío, buscarán salidas individuales en las villas o en la emigración;...”.

numerosa se elige un varón o una hembra para casa; no es forzoso que el varón sea el mayor, ni tampoco que lo sea la hembra”¹⁴. Gelditzen ziren seme-alabak, beste etxe batera ezkondu, Ameriketara joan edo erlijio bidea hartzen zuten¹⁵.

Honela, beraz, *etxeko* jaunak ondorengo bakarria izendatzen zuen *etxerako*, erakunde batek buru edo arduradun bakarria izan zezakeelako bakarrik. “Eta gaur arduradun direnei dagokie biharko arduraduna aukeratu eta izendatzea. Baina gurasoek erabakita utzi ez balute, eta bestela arduradunik ez balitz, seme-alaba guztien artean erabaki ohi dute beren arteko bat *etxerako*”¹⁶. *Etxeko* guztiak, etxea zaitu gabe mantentzea nahi duten heinean, arduradun bakarria aukeratzea onartuko dute¹⁷. Kontuan izan behar da, ondasunei zerbitzu bat ematea dagokiela, eta zerbitzu horri jarraipidea emateko, nahitaezko araua dela etxea eta lurrak gizaki bakar baten ardurapean jartzea¹⁸. Zatiketak ekarriko lukeen minifundismoak, etxearen burujabetza ekonomikoa apurtu eta bizibide guztia deuseztuko bailuke¹⁹.

Bestalde, ondorengo bakarria izendatzen bada ere, beste anai eta arrebak ez direla ondoregabatu edo deseredatuak izaten, zentzu erromatarreko oinordekotza ez baitzelako eza gutzen, esaten da. Antonio de Irala-k dioenez: “En este sentido hablan las leyes hereditarias vizcaínas y navarras. El *etxeko*-iaun designa su sucesor como administrador de la rama de la familia representada por su caserío. No puede designar más que un administrador, pues una entidad tan sólo puede tener un jefe. Los demás hermanos no son desheredados, puesto que la herencia, en sentido, romano, no existe, lo que sucede es que todos no pueden ser nombrados jefes de la propiedad”²⁰.

14. Caro Baroja, J.: *La Hora Navarra Del XVIII, Personas, Familias, Negocios E Ideas*. Comunidad Foral De Navarra, Institución Príncipe de Viana, Pamplona, (2. argitarapena, lehen argitarapena 1969. urtean), 24. orr.

15. Caro Baroja, J.: *Sondeos Históricos, Estudios Vascos VIII*. Editorial Txertoa, San Sebastian, 1978, 138. orr.: “Pero aún en 1920, como era ley doscientos cincuenta años antes, de la casa troncal, del caserío, saldrán hijos e hijas a otras casas, a América, a la iglesia, y quedará uno representando la estabilidad de la explotación agrícola y ganadera, la ve-cinidad, la memoria de los muertos”.

16. Manterola, A.: aip. lib., 580. orr.

17. Garmendia, F. eta Iriarte, J.L.: “Arauketa Gipuzkoan”, *Euskaldunak. Euskal Etnia III*. Etor, Donosti, 1978. 718. orr.: “Zergatik gertatzen ote zen, senditar guztiak, baita kanpora geldituriko seme-alabek ere, erakunde hau osorik gordetzearen alde eginahalak egitea? Arrazoiaren sustraia honetantxe dago: guztiak etxea osorik zaintzea zutela beren amets. Batetik gurasoek, ondorengo bakarrak aukeratzean; bestetik, bat ez beste seme-alaba guztiak, etxetik kanpora gelditzea onartuz; eta beste guztiak baino areago, ondorengoak berak, etxearen etorkizuna bere gain hartzen baitzuen, bete-betean horretara lotuta gelditzen zelarik. Beraz ez da etxea ondorengoiari lotzen zaiona, baizik eta ondorengoa da etxeari loturik gelditzen dena”.

18. Irujo, M.: *Instituciones Jurídicas Vascas*. Ekin, Buenos Aires, 1945, 114 orr.: “El derecho foral de propiedad no se aparta de este contenido de función social. Por eso, no es otorgado en favor de los individuos, sino del hogar. Y no se reputa injusto el que uno de los hijos, conserve todo el caudal heredado, mientras los restantes miembros de la familia, van a encontrar trabajo en otras actividades”.

19. Garmendia, F.: “Gure Mendiak eta Euskal Gizartearen Eraketa”, *Mendiak I. Berezko eta giza-giroturiko Eusko Lurra*. Etor, Donosti, 1981, 77-78. orr.: “Baserría (etxea ta bazterrak) ezin banatu daiteke sendidean artean. Osorik eman bear zaio ondorengo jaunari. Izan ere, banatuko ba'litz, ez bai-litzake gauza izango bere eginkizuna betetzeko; minifundismoa zetorkean etxea zaititzarekin, eta orrekin batera, ziurrenez, latifundismoa, baserri edo etxe bakoitza bere buaren iaube zedineko baldintza ekonomikoak ankaz gora botata”.

20. Garmendia, F.: “Euskal Erakundeak. Sarrera”, *Euskaldunak, Euskal Etnia, III*. Etor, Donosti, 1978. 580. orr.: “*Et-xekoen* artetik Belaunaldi bakoitzeko bat izaten da *etxekoen* artetik berezia, *etxeko* ardura bere gain hartuko duena. Eta gaur arduradun direnei dagokie biharko arduraduna aukeratu eta izendatzea. Baina gurasoek erabakita utzi ez balute, eta bestela arduradunik ez baliz, seme-alaba guztien artean erabaki ohi dute beren arteko bat *etxerako*”.

Ohituraz behintzat, semerik zaharrena edo nagusiena izaten da gehienetan *etxerako*. Baina inolako eragozpen eta debekurik gabe aukeratu dezakete gurasoek beren seme-alaben arteko edozein, nahiz seme eta nahiz alaba: egokiena iruditzen zaiona, trebeena, baserri lanetarako joerarik haundiena duena. Bestalde, erantzukizun hori hartu nahi ez duten seme nagusiak ere ez dira gutxi”.

Ondasunetikiko harremanen arauketa berezi honen aurrean, Euskal Herriaren eta Zuzenbide Erromatarraren eragina jasan duten inguruko herrialdeen arteko ezberdintasuna nabaria dela ondorioztatuko da²¹.

1.2. Propietate pribatua eta herri lurrak euskaldunen ondasunetikiko harremanetan

Bigarrenik, euskaldunek ondasun iraunkorrekiko harreman bereziak ezagutu dituztela onartzen duten arren, harreman hauek propietate pribatuarekin batera bizi izan direla azpimarratzen dutenen erudia berezi dezakegu. Aurreko ereduak dionaren aurka, beraz, bi eratako ondasunetikiko harremanei buruz hitzegingo dute: herritar guztienak ziren ondasunak eta bakoitzaren propietate pribatua. Zehatzago esateko, etxea eta lurgintzarako erabiltzen ziren soro eta baratzak, propietate pribatuzkoak eta baso eta belardiak herri-lur zirela esango da. Florencio Idoatek Erronkariri buruz dioen legez: "...en Roncal como en otras comunidades o valles, hay varios grados en cuanto a la propiedad del suelo, desde la común o colectiva, que cuaja en aquella fórmula general de 'todo para todos', hasta la particular o privada, siempre con algunas restricciones, si se aquilatan bien las cosas"²².

1.2.1. Herri-lurrak elkarte ondasun direnez

Herri-lurrei dagokionez, belaunaldiz belaunaldi auzokide guztiek lur hoiak erabiltzeko eta lortutako fruituez jabetzeko auzokideen eskubideez hitz egiten da. Kasu honetan, elkarteak zuen lur hauen aginpidea eta, ondorioz, erabilera baieztatzeko edo ezeztatzeko gaitasuna. Herritarrek, beraz, ez zuten hauekiko inolako propietate eskubiderik. Juan Cruz Allí-k Erronkari Bailarari buruz dioen legez: "... los vecinos no podían 'arrogarse derecho alguno de propiedad', sino solamente su uso y aprovechamiento 'en tanto grado que, aunque todos o los más vecinos tienen heredades o campos bordales en ellos, sólo les ha concedido y concede el valle, el derecho al útil dominio, para que poniéndolas en cultivo, recojan y aprovechen los frutos que por medio de su industria y trabajo les producen'"²³.

Ez ziren gutxi, izan ere, auzokideek herri-lur eta herri-basoak erabiltzerakoan kontuan izan behar zituzten mugak:

a.- Alde batetik, auzokideek ezin zituzten lurrak harresiz inguratu erabiltzen ez zituzten bitartean.

b.- Era berean, basoetako egur eta larreen erabilera askea ahalbidetzen bazen ere, salerosketak debekatuta zeuden. Alfredo Floristanek, Urbasa eta Andia mendikateetan napar guztiek zuten, eta gaur egun ere duten, eskubideei buruz zera dio: "Este derecho de los navarros consistía y consiste en el uso libre y gratuito de todos los productos de dichos montes: yerbas, pasto (en este caso, hayucos), aguas, frutas, tablas, madera, carbón, helecho, hoja-

21. Lafourcade, M.: aip. lib., 165. orr.: "En tanto los países de Occidente se vieron profundamente influenciados por la civilización del Bajo Imperio romano, por su concepción de la soberanía del Estado, de un poder supremo, absoluto, indivisible e independiente, de estructuras jerarquizadas, centralizadas y uniformes, de individuos protegidos, es cierto, pero aislados, amparados y sometidos al influjo del Poder, de la familia sometida a la autoridad del *pater familias*, de la superioridad del hombre sobre la mujer -calificada como *imbecillitas sexus*- de la propiedad individualista y absoluta... los vascos conservaron su sistema jurídico secular, hondamente comunitario, igualitario y democrático".

22. Idoate, F.: *La Comunidad del Valle del Roncal*. Diputación foral de Navarra, Pamplona, 1977, 113. orr.

23. Allí Aranguren, J.C.: *La Comunidad del Valle de Roncal*. Gobierno de Navarra, Departamento de Presidencia e Interior, Pamplona, 1989, 252. orr.

rasca, estiércol y nieve; con una limitación importante, y lógica: los navarros sólo podrían y pueden utilizar tales productos para satisfacer las necesidades propias, nunca para granjear o comerciar con ellos”²⁴.

c.- Zenbait tokitan, debekaturik zegoen larreak bakarka erabiltzea. Nahitaezkoa zen azoko zein herriko abere guztiak artzain bakar baten ardurapean biltzea larreen gozamenerako²⁵.

Muga hauek kontuan izanik, herritarrek, herri-lurrekiko eskubideak belaunaldiz belaunaldi bereganatzen zituzten, herritar izateagatik bakarrik.

1.2.2. Ondasun iraunkorrek propietate pribatu direnez

Herri lurrekin batera, XII. mendetik²⁶ frogatuta dauden propietate pribatuzko etxe, baratz, borda edo soroekin aukitzen gara. Propietate pribatu honen sorrerari buruz gogoeta eta interpretazio ezberdinak badaude ere, ikerlari hauek argi dute propietate pribatua antzinakoa eta zalantzagabekoa dela²⁷. Erdi Aro Garaitik ezagutzen diren monastegiei egindako donazioak edota testamentuen bitartez egindako ondasun iraunkorren eskuz aldatzeak, horren frogazalantza ezinak dira. Florencio Idoatek adibidez, jauntxo, militar eta ‘melioren homes’ delakoek donazioak inolako oztopo edo mugarik gabe egitea propietate pribatuaren frogagarriak dira. Honela dio, Vidangotzeko jauregi baten donazioaren inguruan: “El mismo Becerro contiene otra donación, consistente en un palacio con su raíz en Vidángoz, también sin fecha, pero del XI, desde luego, por todos los síntomas. Parece tratarse en ambos casos, de donaciones de bienes raíces, sin limitación alguna visible para transmitir la propiedad... Queda pues claro, al parecer, que los bienes ‘erribles’podían ser objeto de transmisión por donación, testamento u otro medio. Las donaciones a monasterios en estos valles pirenaicos corroboran lo que decimos”²⁸.

Honela, eta aurreko ereduak esaten duenaren aurka, zentzu erromatarreko propietatea (lus utendi, abutendi et fruendi) eta, honekin lotuta dauden, ondasunekiko hereditentzia eta donazio eskubideak ere aintzinarakoak dira Euskal Herrian²⁹.

24. Floristan Samanes, A.: *Urbasa y Andia, Solar de los navarros*. Ediciones y Libros, Pamplona, 1978, 114. orr.

25. Arizcun Cela, A.: *Economía y sociedad en un valle pirenaico del Antiguo Régimen Baztan 1600-1841*. Gobierno de Navarra-Departamento de Educación y Cultura, Institución Príncipe de Viana, Pamplona, 1988, 53. orr.: “...hay que citar los terrenos más altos dedicados al pasto de hierbas de primavera y verano y los terrenos dedicados al pasto de bellota en el mes de octubre, que eran de aprovechamiento comunal. Para aprovechar estos pastos debían constituirse en cada lugar, de forma obligatoria, rebaños con el ganado de su vecinos, que eran conducidos por el único pastor. Estaba expresamente prohibida la utilización particular de esos pastos por algún vecino (Cap. 51)”.

26. Allí, J.C.: aip. lib., 247. orr.: “La existencia de bienes inmuebles de propiedad particular está acreditada desde el siglo XII a través de documentos de donación y legados de principios de siglo”.

27. Allí, J. C., 221. orr.: “El hecho material de la roturación y siembra, acompañado del elemento constitutivo de inscripción en el Libro de Abolengo, suponía entrar en posesión de los bienes. Sin embargo, el transcurso del tiempo y las sucesivas inscripciones registrales en la mayor parte de los casos, han determinado un proceso de transformación de la posesión en dominio a través de la prescripción adquisitiva, lo que nunca ha sido obstaculizado por el Valle, quien desde los momentos históricos más remotos ha reconocido la existencia de propiedad privada, concepto que se ha ido ampliando, no sólo a las casas y huertos, sino también a las fincas roturadas y cultivadas dentro de los comunes”.

28. Idoate, F.: aip. lib. 114. orr.

29. “Sacamos en conclusión, que en la Alta Edad Media existía ya una propiedad de la tierra, una distribución del suelo cultivable en pequeños campos y una heredades transmisibles por libre donación o testamento”. Idoate, F.: aip. lib. 116. orr.

Dena dela, propietate pribatu eskubideak aintzinakoak direla baieztatzen duten frogak aurkitu eta azpimarratzen badituzte ere, froga hauek ezeztatzen eta askotan kontraesana sortzen duten informazio ugari aurkezten dute eredu honetan sailkatu ditugun ikerlariak. Florencio Idoate-k, esaterako, Erronkariko bailadan propietate pribatua ezeztatzen duen pasarte hau eskaintzen digu: "En el caso presente se utilizaron las mismas contra las pretensiones de un vecino de Uscarrés, que alegaba poseer una propiedad particular en el término de Pampillone, de Burgui. Esto parecía atentatorio contra la comunidad, obligada siempre a defender la integridad de su territorio. Sentado que cualquier roncalés podía rozar o labrar libremente en los términos de valle, asegura el procurador que 'siempre y cuando que se cese el dicho cultivo por tiempo de uno o dos años, puede cualquier otro vecino de dicho valle introducirse libremente en los tales terrenos a labrarlos y sembrarlos, sin estorbo ni embarazo de aquel o aquellos que los dejaron. y de esta suerte se ha vivido y gobernado en dicho valle'. Por supuesto, nunca se había permitido la venta de terreno del común a forasteros, fuese o no para cultivo, porque entre otras razones, aumentarían excesivamente las roturas y sembrados, con perjuicio de las hierbas y aguas"³⁰.

Beste pasarte batean ere, Idoatek berak, Erdi Aro Garaian Erronkariko bailaran propietate pribatua zalantzagabekoa zela esan ondoren, propietate pribatu hau ez zela guztiz hertsia edoeta absolutua esango du. Horretarako, 1775. urtean bailarako prokuradoreak idatzirik propietate pribatu eskubidea ezeztatzen duen pasarte hau eskaintzen digu: "Primeramente, que en todo tiempo y desde que no hay memoria, han podido y pueden los vecinos de las siete villas de que se compone el valle, mi parte, tomar el terreno que les parezca dentro de la comprensión de los términos comunes, para rozarle, cultivarlo y sembrarlo, aprovechandose de los frutos que produjere, pero con la circunstancia indubitada y cierta, de que nunca se haya adquirido ni pueda adquirirse derecho de propiedad ni otro alguno, mas que el uso para si solos, durante se continua el cultivo"³¹. Honenbestez, propietate pribatua antzinakoa eta zalantzagabekoa zela esaten badute ere, propietate pribatu berezi baten aurrean daudela oharitzen dira:

a.- Alde batetik, nahitaezkoa zen baratza urtero landatu eta erabiltzea berarekiko eskubideak ez galtzeko³²: "Para cultivar una tierra no ocupada bastaba con señalarla en los cuatro cantones; el vecino que así lo hacía adquiriría el derecho de su uso indefinido en el tiempo (cap. 18). Este derecho de uso estaba sometido a dos limitaciones, una referente al plazo de utilización, pues debía cultivarla regularmente y si transcurría más de un año sin labrarla cualquier otro vecino podía ocuparla (cap 18)"³³. Gainera, behin landutakoa jaso ondoren, abelzainari zegokion berez sortzen zen larrearen eskubidea; beraz, lurra hesirik gabe uztera behartuta zegoen nekazaría behin uzta jaso ondoren³⁴. Alejandro Arizcun-i jarraituz: "... era obligatorio tener la pieza abierta, cuando no hubiese fruto en ella, para permitir el pasto libre del ganado (cap. 26)"³⁵.

30. Idoate, F.: aip. lib., 118. orr.

31. Idoate, F.: aip. lib., 117. orr.

32. "Se manda aquí, que los que tuviesen huerto, 'los aderecen todos los años, de modo que haya hortaliza. De no atenderlo debidamente, se amenaza con su pérdida". Idoate, F.: aip. lib., 121. orr.

33. Arizcun Cela, A.: aip. lib., 52. orr.

34. Juan Cruz Allí, aip. lib. 250. orr.: "En los pianificados existen propiedades particulares, producto del ejercicio del derecho a roturar y sembrar, que más adelante analizaremos. Están sujetos a la limitación de siembra de año y vez y aprovechamiento de los pastos una vez levantadas las cosechas.

35. Arizcun Cela, A.: aip. lib., 52. orr.

b.- Berdin gertatzen zen abere edo laborea gordetzeko mendian nekazariek zituzten bordekin. Propietate pribatuzkoak baziren ere, norbaitek erabiltzen zituen heinean egon zintezkeen zarraturik³⁶: “Los corrales y cubiertos en los montes son también de propiedad particular, aunque sujetos a limitaciones en cuanto a su uso, ya que conforme al artículo 75 de las ordenanzas, sólo pueden permanecer cerrados si se guardasen mieses, hierbas, etc. En otro caso, deben permanecer abiertos, pudiendo cualquiera encerrar rebaño con el orden de prelación que establece el precepto”³⁷.

c.- Ez dira hemen bukatzen propietate pribatuzko ondasunen mugak. Salerosketak zein donazio eta heredentzia bitartez egindako ondasunen eskuz aldatzeak, esaterako, bailarako- en artean egin zintezkeen bakar bakarrik³⁸. Eta salerosketa, donazio zein heredentziak egiten zirenean ere, lurraren erabilera eskubidea zen saltzen zena, inolaz ere ez lurra bera³⁹. “Así pues, los vecinos no podían ‘arrogarse derecho alguno de propiedad’, sino solamente su uso y aprovechamiento común, ‘en tanto grado que, aunque todos o los mas vecinos tienen heredades o campos bordales en ellos, solo les ha concedido y concede el valle el derecho al util dominio, para que poniendolas en cultura, recojan y aprovechen los frutos que por medio de su industria y trabajo les producen’. Si resulta cierto que estaban permitidas las ventas y donaciones, también lo era -seguimos copiando este proceso- ‘que las tales ventas y compras no se pueden hacer ni les esta permitido hacer, que no sea recíprocamente entre vecinos del mismo valle, y prohibido expresamente para con respecto de los que son de fuera de él. Y si algunos de los vecinos han hipotecado y sujetado a censo sus heredades, jamas se ha entendido ni comprendido que en esta hipoteca se haya incluido ni podido incluir el derecho del directo dominio que reside en el valle, sino tan solo de su usufructo y aprovechamiento, que es el que unicamente les está concedido’. Esto es lo que sostenía el valle en 1775, como lo haría en 1856. Doctrina ortodoxa, sin duda, no desmentida formalmente durante siglos, aunque sí discutida y con posibles fallos en la práctica”⁴⁰.

Ondasun pribatuei buruzko arautegiak zituen muga eta berezitasun hauen guztien arrear, izaera absolutu eta hertsia zuen propietate pribatu harremana, lur hoietatik lortutako fruituekin ematen zela soilik azaltzen zaigu azken finean. Auzokideek, lurrak erabiltzeko eta lortutako fruituez jabetzeko eskubidea zuten bakar bakarrik. “La propiedad particular de un modo estricto, alcanzaba solamente a los frutos, el goce o disfrute del suelo, es decir, que no parece que pueda considerarse una propiedad con plenitud de derecho”⁴¹. Zentzu honetan,

36. Arizcun Cela, A.: aip. lib., 343. orr.: “Las zonas de pasto bajas del Valle, de utilización invernal, se aprovechaban individualmente, pero sin la reserva expresa de una superficie de tierra para cada vecino. Estos pastos exigian la existencia de una borda para refugio del ganado, siendo propiedad del que la construyó aunque le estaba vedado cerrarla e impedir su uso a otro vecino, excepto cuando el propietario tuviera en ella su ganado o trigo, o mijo, o castaño, o manzanas”.

37. Allí, J.C.: aip. lib., 250. orr.

38. “En las Capítulos de la Unión del Valle de 1534, se prohíbe la venta de casa y vecindad: ‘...que si algún vecino de dicho valle de Roncal... quisiere vender su casa y vecindad... que no pueda vender, ni enajenar la tal vecindad de fuera del dicho valle...’. Se limita la transmisión por donación o testamento: ‘...que si algún vecino del dicho valle... hiciere por vía de donación o testamento dejar vecindad, como casas y heredades, haz alguno que no sea vecino fuera del dicho valle’. Allí, J.C.: aip. lib., 248. orr.

39. “Los derechos adquiridos sobre uso de una pieza podían ser vendidos a otros vecinos con la condición de vender solo ‘el edificio, y las obra, y cerraduras(...) y no la propiedad y tierra de ellas (Cap. 31)”. Arizcun Cela, A.: aip. lib., 52. orr.

40. Idoate, F.: aip. lib., 119. orr.

41. Idoate, F.: aip. lib. 13. orr.

propietate pribatua aintzinakoa eta zalantzagabekoa dela esaten bada ere, egitan, propietate pribatu berezi bat bezala aurkezten zaigu.

1.3. Propietate pribatuaren nagusigoa ondasunekiko harremanak arautzerakoan

Azkenik, inguruan izan dituen beste herrietan bezala, Euskal Herrian ere, nagusiki, morrontzan eta propietate pribatuan oinarritutako ondasunekiko gizarte harremanak ezagutu direla defendatzen dutenen eredia dugu. Hirugarren ikuspuntu honetan kokatzen ditudan ikerlariak ez dute onartuko Euskal Herrian ondasun iraunkorrekiko harreman bereziak bizi izan direnik. Beste tokietan bezala, Euskal Herrian ere morrontza harremanak eta giza mailak egon dira eta belatnaldi batetik bestera, guztiahaldunak ziren lur eta basoen propietatea zein hauei lotuta zeuden gizakiekiko eskubideak heredatu izan dira. Honela, Euskal Herrian ondasunekiko harreman bereziak egon direla aldarrikatzea mito bat besterik ez da. Fernando Garcia de Cortazarrek dioen legez: "Aunque pueda resultar simplificador hablar de la condición o situación general del campesino medieval vasco, no cabe duda de que ésta se aproximaba o identificaba a lo que en el feudalismo europeo se llamaba siervos de la gleba. Con esta denominación se quería indicar la condición de la servidumbre por la que se desenvolvían las relaciones entre el dueño de la tierra y el trabajador de la época. Su característica fundamental residía en el usufructo de un terreno, de cuya propiedad eminente era titular un señor, a cambio de la cual se satisfacía una renta"⁴².

1.3.1. Gizarte klaseak eta ondasunekiko harremanak Erdi Aroan

Erdi Aroan ematen den gizarteko klaseen arteko ezberdintasuna, biztanleek ondasun iraunkorrekiko zituzten harremanei loturik dator. Azken finean, lurrarekiko harremanak zehazten zuen gizaki bakoitzak gizartean zuen tokia eta egoera: "...la situación de cada individuo y de cada grupo dentro de la jerarquía social estaba relacionada con su posición ante la propiedad de la tierra: era la división en 'clases' de una sociedad netamente rural"⁴³. Erronkarin, adibidez, bi eratako biztanleak zeudela esaten da: Alde batetik, abere jabe zirenak, eta bestetik, bakar bakarrik etxe ondoan baratz txiki bat, oilo batzuk eta txerriren bat izateko eskubidea zutenak. Hauek, abere jabe ziren hoientzako lan egitera behartuak zeuden. Gainera, herri-lur eta basoak erabiltzeko eskubidea ez zegoen auzokide guztien eskuetan, abere jabe hauen eskuetan baizik: "Hasta hace bien poco, ha existido en Roncal la distinción tradicional entre 'casas ganaderas' y 'casas de pastores'. Las primeras eran las únicas que podían poseer cabezas de ganado, mientras que a las segundas, además de la casa en sí, únicamente les estaba permitido poseer un pequeño huerto, junto a la casa, unas cuantas gallinas y algún puerco (una especie de economía de autoconsumo). Los dueños de estas casas debían trabajar, por lo tanto, como pastores al servicio de los dueños de las 'casas ganaderas', que eran los únicos que gozaban de los pastos comunales, donde pastaban sus ganados, custodiados por los dueños y familiares de las 'casas de pastores'. Dentro de la estratificación rígida, propia del sistema estamental, ¿qué carácter tenía esta prestación de servicios por parte de los 'pastores' a los 'ganaderos'?, ¿estamos o no ante un cierto tipo de servidumbre que tiene la

42. García de Cortazar, F. eta Lorenzo Espinosa, J.M.: *Historia del País Vasco*. Editorial Txertoa, San Sebastian, 1988, 57 orr.

43. García de Cortazar, F. eta Montero Manuel: *Historia de Vizcaya Tomo I.- Los orígenes, la Edad Media, el Anti - guo Regimen*. Editorial Txertoa, Donosti, 1983, 51. orr.

virtud de darse en una comunidad 'igualitaria' como la de Roncal? Hay que advertir, no obstante, que a veces esta estratificación rigurosa se diluía. Por ejemplo, en el caso del hijo o heredero de una 'casa ganadera' que se encontraba en período de aprendizaje. Durante ese tiempo, en efecto, el heredero de la casa se encontraba por debajo, jerárquicamente hablando, del mayoral de los pastores de su padre. Pero, en definitiva, cabe pensar que esta situación jerárquica no pasaba de ser una apariencia, especialmente si tenemos en cuenta su carácter transitorio"⁴⁴. Are gehiago, herri-basoen kudeaketa ere goi-mailakoen eskuetan zegoela pentsa daitekeela diote: "Ignoro si esta misma distinción operaba en relación con la otra riqueza más destacada del valle: la madera. Pero da la impresión de que quienes como almadieros destacados comercializaron las maderas roncalesas pertenecían a la clase de los 'ganaderos'"⁴⁵.

Gizarteko klase baxuenean zeudenek, ez zuten ez herri lurrak erabiltzeko ez ondasunik edukitzeko inolako eskubiderik. Erronkarin bezala, Bizkaian ere kollazoen herri-lur eta herri-basoak erabiltzen bazituzten ere, jauntxoek menpe eta hauentzako lanean ari zirelako izaten zen: "Los collazos, por fin, ofrecen en Vizcaya los mismos perfiles sociales que fuera de ella, con la salvedad de que sólo el Señor aparece como poseedor de tal tipo de hombres; su estatus viene definido, principalmente, por su condición de trabajador instalado en una tierra de dominio ajeno; enajenable con ella, a voluntad del señor, tiene libertad de abandonarla, siempre que su marcha no suponga para su propietario la extinción de la fuente de rentas que aquélla constituye. Ello explica que el collazo y su familia estén asentados a perpetuidad en un solar o explotación familiar y tengan derecho a participar en los aprovechamientos colectivos, de bosques, pastos, aguas, de la comunidad de residencia a que pertenecen"⁴⁶. Kollazozak, hidalgo eta jauntxoek lurretan lan egin eta hauei hamarrenak eta zergak ordaintzera behartuak zeuden⁴⁷. Araban, esaterako, eta Ayala-ko Foruan ikus daitekeen bezala, nekazari petxariek etxerik edukitzeko eskubiderik ere ez zuten: "La condición de estos campesinos puede colegirse del capítulo 51 del Fuero de Ayala, en Alava, según el cual, los labradores no tenían propiedad ni hidalguía. Y de ahí que el Fuero de Ayala negara al labrador la facultad de 'haber solar de suyo' y que si lo comprare o levantare casa, 'puedele entrar el señor o cualquiera hombre fidalgo por mostrenco o haberlo suyo'. En Vizcaya, los labradores estaban capacitados para edificar o poblar el solar, pero el campo quedaba afecto al señor, es decir, a su propietario"⁴⁸.

Petxarien ondasun bakarra beraien lana bazen ere, hidalgoak ondasun iturri ugariaren jabe ziren: Mendiak, errotak, olak, nekazarietako eskubideak, elizen patronatoak, hamarrene-

44. Otazu y Llana de, A.: *El igualitarismo Vasco: Mito o Realidad*. Editorial Txertoa, Donosti, 1986, (2. argitarapena), 184-185. orrk.

45. Otazu y Llana de, A.: aip. lib., 185. orr.

46. García de Cortazar, J.A.: *Vizcaya en la alta edad media*. Colección "Temas vizcaínos"/IX. urtea/ 105. zenbakia, 33. orr.

47. Paul Arzak, J.I.: *Historia del País Vasco*. Luis Haranburu Editor, San Sebastian, 1978, 54. orr.: "Los labradores, collazos o peones. Su condición es la de individuos dependientes de los hidalgos, o, en el caso vizcaíno, del señor. Adscritos a un solar, carecían o tenían restringida su movilidad y debían satisfacer el diezmo y unas rentas fijas y realizar unas prestaciones".

48. García de Cortazar, J.A.: *Vizcaya en el siglo XV, Aspectos económicos y sociales*. Ediciones de la Caja de Ahorros Vizcaína, Bilbao, 1966, 303. orr.

nak...⁴⁹. Belaunaldi batetik bestera inolako oztoporik gabe igortzen ziren ondasun eta esku-bideak ziren gainera.

Eredu hau defendatzen dutenentzat, beraz, nekazal lurrak Euskal Herrian lur zati txiki-tan banatuta egon direla aldarrikatzea mito hutsa da. Izan ere, euskal lurra, jauntxoen eskue-tan zeuden lur zati handietan banaturik zegoen eta nekazariak, hauetan lan egitera behartuak zeuden. Fernando García de Cortazar eta Manuel Montero-k dioten bezala: "Que en el campo vasco predominaba tradicionalmente la pequeña propiedad es uno de tantos mitos con que durante mucho tiempo se ha escrito la historia del País Vasco. Conforme a esta concepción, la pequeña propiedad sería la base económica de una estructura social que convertía al País en una comunidad sin graves diferencias, en las que la concordia y la colaboración eran los elementos en los que se fundamentaban las relaciones sociales"⁵⁰.

1.3.2. *Gizarte klaseak eta ondasunetikiko harremanak Erdi Aroa eta gero*

Ikerlari hauek, argi uzten dute estratifikazioa eta ondasunetikiko harreman ezberdin hauek ez zirela Erdi Aroarekin bukatu⁵¹. XVIII. mendean ere, menpekotasun eta morrontza harremanak bizirik mantentzen zirela esaten baita. Otazu y Llanari jarraituz: "A mediados del siglo XVIII aún estamos ante exigencias de un señor que revisten el carácter de prestaciones en trabajo e, incluso, ante la pena pecuniaria que el campesino debía pagar en caso de incumplir esos trabajos personales"⁵². Eta, Erdi Aroan bezala, XVIII. mendean, Euskal Herriko nekazal munda, lur jabe handiez eta maizterrez osaturik zegoen⁵³.

Gizarte klase bi hauen arteko ezberdintasuna, gainera, ez zen zituzten ondasun kopu-ruen edo bizimodu ezberdinen araberakoa bakarrik, Erdi Aroan bezala, herri lur eta herri basoen erabilera ezberdinean ere isladatzen zen. Zentzu honetan, herri-lurak herritar guztiek erabiltzen zituztenaren azalpena erratua da. Tradiziozko *euskal demokrazia* eta *aitonsemetzaren* oinarri gabeko mitoek ekarri duten eta beraiei loturik dagoen errakuntza da. Otazu-k dioen legez: "Los municipios vascos tuvieron, desde un principio una enorme riqueza en prados, pastos y bosques de aprovechamiento común. Esta idea (así en abstracto) ha dado origen a la interpretación, muy extendida por el País, de que estas riquezas (por ser comunales) aprovechaban a todos. El razonamiento era simple: Si todo era tan democrático, ¿cómo no iban a

49. "...los parientes mayores, que eran, sin duda, los más ricos tanto en tierras como en privilegios y rentas, entre los que destacaban en Vizcaya las casas de Butrón, Mújica, Urquiza, Arteaga y Villela. Sus ingresos eran de muy diverso origen... Como se puede apreciar, la mayoría de sus posesiones eran típicamente señoriales: montes, seles, derechos sobre sus vasallos labradores, aceñas, patronazgos de iglesias en las que imponían al beneficiado y cuyos diezmos cobraban, peajes, derechos por molineras, derechos de alcaldías, de prebostazgos, de escribanías y sobre la avena exportada..." Fernández de Pinedo, E.: *Crecimiento económico y transformaciones sociales del País Vasco 1100/1850*. Siglo XXI editores, Madrid, 1974, 34-35. orrk.

50. García de Cortazar F. eta Montero M.: *Diccionario de Historia del País Vasco A-H*. Editorial Txertoa, San Sebastián, 1983, 55. orrialdea.

51. Solozabal, J. J.: aip. lib., 253. orr.: "Bajo la apariencia de la uniformidad, un mínimo análisis descubría en la situación del campesinado graves desequilibrios que perpetuaban la 'diferencia' pasada entre hijosdalgos y censuarios..."

52. Otazu y Llana, A.: aip. lib., 302. orr.:

53. "En el siglo XVIII las formas de explotación de la agricultura son dos: el gran propietario que, reuniendo la propiedad de varios caseríos, forma con su hacienda un mayorazgo (para evitar que esta hacienda acabe por ser dividida y se pierda para siempre); y el casero no propietario o inquilino (que es el que trabaja la tierra)". Otazu y Llana, A.: aip. lib., 111. orr.

disfrutar todos los vecinos, por igual, de las riquezas del municipio?. Esta idea ha alcanzado una difusión extraordinaria y hoy día es muy corriente oír hablar del aprovechamiento de los comunales como una característica más de la 'democracia vasca'. La realidad es que no pasa de ser un lugar común"⁵⁴. Zehazki XVIII. mendean, herri-lurretako larre eta herri basoetako egurrak, botere politiko eta ekonomikoak zutenek, abereak edo olen jabe zirenek alegia, eta ez herriar guztiek, erabiltzen zituzten: "Hay que pensar que prados y pastos eran aprovechados por quienes poseían el ganado y, ¿quienes poseían el ganado? Lógicamente los vecinos 'millaristas'. En cuanto al aprovechamiento de la madera de los bosques ocurría algo similar. Los dueños de laserrerías (ricos, 'millaristas' por tanto) compraban cargas de leña a municipios. El dinero que estos 'caballeros-ferrones' entregaban como precio por la madera, pasaban a las arcas de un municipio que estaba gobernado por ellos mismos o por su peones de confianza (los 'leales'). La administración de aquellos fondos seguía en sus manos, no como particulares es verdad, sino como alcaldes, regidores, etc."⁵⁵.

Nekazariak, ostera, ez propietaterik ez herri-lur ez herri-basoak erabiltzeko inolako esku-biderik ez zutenek⁵⁶, gutxi batzu hauen lurretan lan egitera behartuak zeuden. Edonola begiratuta ere, XVIII. mendeko euskal nekazariaren egoera latza da: "... sujetos a un modo de producción 'antiguo', explotando las tierras arrendadas en un régimen de aparcería, arrastrando la miseria de los años de escasez, soportando la especulación del grano, esclavo de la coyuntura"⁵⁷.

2. EREDUEI BURUZKO ZENBAIT ONDORIO

Euskal Herrian ohituraz bizi izan diren ondasunekiko harremanen inguruan hiru eredu kontrajarri daudela ikusi dugu:

- Batzuk, euskaldunek ondasunekiko harreman bereziak bizi izan dituztela esanez, propietate harremanen ahultasuna aldarrikatzen dute. Ondasunak, nagusiki, elkartekoak izan dira, etxeko edo herrikoak; eta gizartekide jakinek, ondasun hauen ardura edo erantzukizuna izan ohi dute bakarrik. Belaunaldi batetik bestera ere ondasunen ardura hau eta ez beste ezer igorri da.

- Bigarren eredu batek, propietate pribatua aintzinakoa eta zalantzagabekoa dela aldarrikatu eta herri edo elkarte ondasunekin batera bizi izan dela esaten du. Gizartekideek, belaunaldiz belaunaldi herriko lur eta basoak erabiltzeko eskubideez gain, propietate pribatuzko ondasunak izango lituzkete eta azken hauekiko eskubideak inolako oztoporik gabe igorriko liriateke belaunaldi batetik bestera.

- Hirugarren ereduak, inguruan izan dituen beste herrietan bezala, Euskal Herrian feudalismoa eta propietate pribatu harremanak nagusi izan direla azpimarratzen du. Ikuspuntu honen arabera, herri-lur eta basoak egon badira ere, jauntxoek eskuetan eta hauen erabilerarako izan dira eta bai herri-lur, baso zein propietate pribatuzko ondasunen eskubideak belaunaldiz belaunaldi igorri izan dituzte beraien seme-alabengana.

54. Otazu y Llana, A.: aip. lib., 366-367 orrk.

55. Otazu y Llana, A.: aip. lib., 367. orr.

56. XVIII. mendeko nekazariari buruz hitz egiterakoan zera dio Antonio Elorza-k: "...por regla general, se hallaba privado de la propiedad y se mantenía en condiciones muy difíciles". Elorza, A.: *Ideologías del Nacionalismo Vasco*, 1876-1937 (De los "euskaros" a Jagi Jagi). Haranburu-Editor, Donosti, 1978, 166. orr.

57. Otazu y Llana, A.: aip. lib., 331 orr.

Ikerketa eta idazle ezberdinak hiru eredu hauetan banatzea sinplifikazio bat izan daitekeela onartuta ere, saillapen honek gauza bat argi eta garbi adierazten digu: euskaldunek ondasunekiko izan ohi dituzten harremanak azaltzerakoan, dezadostasun nabarmenak agertzen direla; ikuspuntu kontrajarri eta batera ezinekin aurkitzen garela, alegia. Eta egoera honetan, ez dago zalantzarik, zaila dela Euskal Herrian ohituraz bizi izan diren ondasunekiko harremanen berezitasunak behar bezala ezagutu eta aurrera pausorik ematea.

3. ESAERETAN OINARRITUTAKO IKERKETA PLANA

Ohituraz bizi izan diren ondasunekiko gizarte harremanen ezagutza zehatzagoa izan asmoz, beste bide batzuk jorratzen hasia beharrezkoa dela iruditu zait, oinarri sendoagoa eskainiko didaten bideak, alegia. Eta hain zuzen ere, aurkeztu ditudan hiru eredu ezberdin hauetan behar hainbat aintzakotzat hartu izan ez den iturri batetara jo dut: ahozko literaturara. Ez dugu ahaztu behar, ahozko literatura, hau da, esaerak, ipuiak, kantuak, bertsoak... gizarte baten iraganaren lekuko direla. J.M. Barandiaran-ek dioen bezala: "El pueblo vasco, especialmente aquella parte cuyo espíritu ha influido apenas la literatura escrita, conserva todavía preciosos recuerdos de su antigua cultura, cuyo vehículo, a través del tiempo, es la tradición oral. A ésta, por lo tanto, conviene acudir en demanda de material de estudio"⁵⁸.

Ahozko euskal literatura hain aberatsa izanik⁵⁹, genero eta azpigenere ezberdinak hartu nezazkeen azterketa egiteko. Ikerketak dituen helburuetarako guztien azterketa egitea gehiegizkoa litzatekeela onartuz, esaera zaharretan oinarritzea erabaki dut, izan ere, esaerak era erraz batean eskuratu eta neurtu baitaitezke.

Dena dela, ez naiz aho hizkeran Euskal Herrian bizi eta erabiltzen diren esaeren biltze lanetan hasi. Egin nezakeen lana bada ere, nahiago izan dut aurretiaz bilduta dauden eta, zentzu honetan, aztergai diren esaeretan oinarritu. Honela, esaera bilduma ezberdinak aztertu ondoren, ikusgune soziologikotik oraindik ikertu gabe dagoen Justo Mokoroaren *Repertorio de Locuciones del Habla Popular Vasca* lokuzioen bilduma aukeratu dut ondasunekiko harremanei buruzko gizarte burubideen azterketarako data-corpus bezala. 92.167 esaera dituen bilduma izanik azterketarako corpus aproposa baita.

Azterketa hau, gizarte zientzietan aski ezaguna den eduki azterketaren bidez burutu dut⁶⁰. Hain zuzen ere, corpusaren berezitasunak kontutan hartuz, ordenagailuaren eta, zehazki, BRS programa informatikoaren laguntzaz baliatu naiz azterketa egiteko. Azterketa hiru pausotan burutu dut:

- Lehenengo eta behin, corpus honetan adierazten zaigun gizartegintzan nor izatea aitortzen zaienak (sujetoak) zeintzuk diren argitu dut. Hau da, ondasunekiko harremanei dagokionez beren gain nolabaiteko erantzukizuna har dezaketenak bereizi eta, ondoren, maiztasun handiena dutenak aukeratu ditut ikerketarako. Ondorengo taulan aurkezten ditudanak dira agerpen garrantzitsuena duten gizartekideak.

58. Barandiaran, J.M.: "Folklore Vasco. Necesidad de su estudio", *Obras Completas de Barandiaran*, V. Tomoa, Editorial de la Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1974, 309. orr.

59. Lekuona, J.M.: "Literatura Oral Vasca", *Cultura Vasca II*. Erein, Donosti, 1978, 65.orr.

60. "Content analysis is a research method that uses a set of procedures to make valid inferences from text". Weber, R.P.: *Basic Content Analysis*. Sage University Paper 46, 2nd Edition, 1990, 9. orr.

1go Taula. Gizartegintzan nor aipatuena

1. GU	5793
2. ETXE (Baserri, Basarri, Etse, Etxalde)	3727
3. GIZON (Senar, Senhar)	3204
4. NI	3024
5. ZU	2874
6. HERRI (Erri, Uri, Huri)	1997
7. ANDRE (Andere, <i>Etxekoandre</i> , Dama, Ugazabandre, Emakume, Emazte)	1852
8. UME	1778
9. MUTIL (Mutiko, Muthil, Motel)	1660
10. SEME	1178
11. AITA	1125
12. AMA (Amorde, Amaizun)	1009
13. NESKA	919
14. ALABA	507

- Bigarrenik, gizartegintzan ondasun bezala agertzen zaizkigunak, hau da, beharrian bat asetzen dutelako gizartegintzan balioitsuak eta urriak diren objektuak zeintzuk diren zehaztu dut ikerketarako maiztasunik handiena dutenak aukeratuz.

2. Taula. Ondasun aipatuena corpus-ean

1. ETXE (Baserri, basarri, baxerri, Etse, Etxalde)	3727
2. LUR (Baztar)	1635
3. MENDI	833
4. SORO (Baratz, Ortu, Hortu)	316
5. BASO (Oihan)	346
6. ARDI	463
7. BEHI (Esne-behi, Abeltzuri, Buztari-behi)	268
8. KATU	539
9. TXAKUR (Zakur, Xakhur, Xakur)	443
10. ASTO	306
11. GARI	292
12. ARTO (Artho, Arthu)	483
13. ARDO (Arno, Ardu, Arda)	499
14. OGI	

Azkenik, sujetu eta ondasun hauek elkarrekiko zer-nolako harremanetan azaltzen zaizkigun aztertu dut. Horretarako, aukeratutako gizartekide eta ondasunak harremanetan agertzen diren esaerak bereiztu eta harreman hauen berezitasun orokorrak aztertu ditut. Ikerketaren zati hau da ondoren aurkeztzen dudana.

4. ONDASUNEKIKO HARREMANAK JUSTO MOKOROAREN *REPERTORIO DE LOCUCIONES DEL HABLA POPULAR VASCA* ESAERA BILDUMAN

Azterketa egin ondoren, esaera bilduma honetan lau zutabetan oinarritzen den ondasunekiko gizarte harremana adierazten zaigula ondorioztatu beharrean aurkitzen naiz:

- 1.- Ondasunak elkartekoak dira: *etxeko* edoeta *herrikoak* dira.
- 2.- Propietate pribaturik ia ez da agertzen.
- 3.- Ardura nagusitzen da ondasunekiko harremanetan.
- 4.- Ondasunekiko ardura berezitasun baikorrenak dituen gizartekidearen eskuetan uzten da.

4.1. Ondasunak elkartekoak dira: *etxeko* edoeta *herriko* ondasunak dira

Corpus honetako gizarte bizitzan, ondasunak *etxeko* eta *etxerako* bezala agertzen zaizkigu nagusiki. Hau da, etxearen parte direla eta bere zerbitzura daudela adierazten zaigu:

31577 eta 64301.- “Ai geure etxaldeko baso ta mendi zabartsuak! Emendik urtenda or Burgos-aldera noz-edo-bein joan nazanetan ango biloiztasunak eztaikit zelako naieza emon oi deustan...”. Diccionario V.E.F. Bigarren alea. (R.M. Azkue). 1905-1906.

61689.- “Negu-buruan bildur giñan, ta aletik eman genien, etxeko ardiei...”. Euskaldunak. (N. Ormaetxea).

54711.- “Hauzoko ogia baino etxeko arthoa hobea da”. Ibaizabal aldizkaria.

73858.- “Itxurazko beirik emen? Antxe baztarrean dagon bei urdin uraxe, izatekotan, zeo-ze itxura-antzekoa, zuen etxerako...”. E. Zurutuza-ri hartua.)

Era berean, zenbait ondasun iraunkor *herrikoak* dira, hau da, herritar guztiek osatzen duten elkartekoak dira esaeran hauetan nabarmentzen denez:

4645.- “Jan-edan bat eman zioten gero mediku berriari erriko-etxean...”. Aitonaren Uzta. (G. Anduaga). 1961.

67272.- “Erri-lurretatik alde-xamar zegoan baserria”. Baserriko goraberak. (J.R. Erauskin).

79586.- “Alegi asi zan lenengo erri-lurretan lan egiten; eta lurrez-lurr etekin geien berak atera du”. Gure mendi ta oianak. (I. Munita). 1952).

Esaera hauetan guztietan barrena, ondasun iraunkorrak elkartekoak direla adierazten da. Hau da, gizabanako ezberdinenak izan ordez, herria (*herriko*) edo etxea (*etxeko*) dira ondasun hoiene jabeak. Are gehiago, aipagarria da corpus honetan ondasunak ez direla inoiz etxearenak edo herriarenak bezala agertzen (kontuan izan -ren genitibo posesiboak propietate harremana adierazten duela euskaraz), izatekotan ere *etxekoak*, *etxerakoak* edo *herrikoak*. Beste edonolako harremanak alboratuz, ondasunen etxearekiko edo herriarekiko lotura eta berarekiko zerbitzua azpimarratzen dela pentsa genezake, beraz.

Elkarteak eta, zehazki, herriak eta etxeak hartzen duten garrantzi honen arabera, ez da harrizkoa ondasunekiko harremanetan *gure* eta *zuen* kontzeptuen agerpena *nire* eta *zure* kontzeptuei nagusitzea. Gutasunezko eta nitasunezko harremanen kasuan esaterako, *gure* 364 aldiz (kasuen %80,7-an) eta *nire* 87 aldiz (kasuen %19,3-an) agertzen dira ondasunei lotuta ondorengo taula honetan ikus daitekeen bezala⁶¹.

61. Zure-Zuen kontzeptuei dagokionez ere, *zuen* harremana (zuen etxea, zuen ardiak...) kasuen %53-tan eta *zure* (zure etxea, zure ardiak...) %47-tan agertzen da

3. Taula. Gure-nire kontzeptuak ondasunekiko harremanetan

	GURE	NIRE
ETXE	214	61
LUR	34	-
MENDI	21	1
BASO	10	8
SORO	9	2
ARDI	10	5
BEHI	9	8
KATU	17	2
ZAKUR	19	-
ASTO	13	-
GARI	2	-
ARTO	2	-
ARDO	1	-
OGI	3	-
GUZTIRA	364	87

Gure kontzeptuak duen agerpena kontutan izanik, corpusean barrena era honetako esarak nagusitzen direla ikus genezake:

1620.- “Beti gexopean egon gara gure etxean...”. Vocabulario manuscrito. (J.I. Iztueta).

6840.- “Gure baserrira beranduko ordutan etorri izandu zan askotan gizon ori, lo-lekua eskatzera”. Alkain aita-semeak. Auspoa Argitaletxea.

4325 eta 54135.- “Gure lur murriz onek bialdu zitun mariñelak itsasoan sabelera neke gogorrez jateko billa; maiz, eriotza arkitzera”. Euskaldunak. (N. Ormaetxea).

26396.- “Gure mendi ta aitzak etzuten ikusi egundaño arrotzik berentzat nagusi”. Euskal-Erria aldizkaria 1883-II.

5555.- “Zorioneko bota ta jarri-ez orrek bakandu ditu gure basoetako zugaitzak”. Dorron-soro-gandik hartua.

6040.- “Gure ardiak ale onik eztauke ta ezin arean loditu...”. Diccionario V.E.F. Lehen tomoa. (R.M. Azkue). 1905-1906.

1358.- “Gure beiakgaur ongatxa dauko...”. Diccionario V.E.F. Bigarren alea. (R.M. Azkue).

1905-1906, 2203.- “Ero-aldiak eman dio gure katuari. (Jolaserako gogoak). Mokoroak hor-hemen entzuna.

4259.- “Barruan sartu eziñ-ala sartu ta gure zakurra zart-eginda geldituko zan bildur giñan. (Afarri artan). Euzkadi egunkaria.

4036.- “Alderdi bat du ona gure asto onek: aitzaki-gabe jaten, ematen zaiona...”. Iru ziri. (P. Urruzuno).

77678.- “(Ebia egingo du, iñundik-ere...) -Egin dezala! Berdin ‘gure garia eztago loretan da!’. Mokoroak hor-hemen entzuna.

77751.- “Gure artoakzelaitik ezetan aitzen dira: ganbaran egon-gabe... xaguen kezketan”. Baserriko goraberak. (J.R. Erasuskin).

81714.- “Ukitua dago gure ardoa...”. Diccionario V.E.F. Bigarren tomoa (R.M. Azkue) 1905-1906.

87069.- “Merkeagoko zerbaitez ordaindu beharko dute han, gure ogia”. Eskualduna aste-karia.

Aipatzekoa da *gure* kontzeptuarekin ez dela beti gauza bera adierazten ondasunetikiko harremanetan. Hain zuzen ere, ondasun iraunkorrekiko (etxea, baratza, basoak...) harremanetan erabiltzen denean, batzutan *etxeko gizartekideak* eta beste batzutan *herritarrak* ordezkatzen ditu kontzeptu honek. Ondasun iraunkorrek honenbestez, *etxeko* edoeta *herriko* direnzentzat, izan direnzentzat eta izango direnzentzat dira. Ondasun ez iraunkorrekiko (etxe-abere eta elikagaiak) harremanetan aldiz, *gure* kontzeptuaren atzetik *etxekoak* daudela ikusten da. Ondasun hauek, etxearen zerbitzuan eta ez herriaren zerbitzuan baitaude.

4.2. Propietate pribaturik ia ez da agertzen

Ekartek eta, zehazki, herriak eta etxeak duten garrantzi honekin batera, propietate pribatuaren ahultasuna da corpus honetan adierazten den ondasunetikiko harremanen beste berezitasun garrantzitsu bat. Hau da, ondasunak *etxeko*, *etxerako* eta *herriko* badira ere (gure ondasunak), gutxitan agertzen dira gizartekideen propietate bezala. Izan ere, ondasunetikiko propietate harremana adierazten duen *-ren* atzizkia (*gizonaren* lurra, *andrea*ren etxea, *mutila -ren* basoa...) oso gutxitan agertzen da (12 esateratan bakarrik) esateratan barrena. Hain zuzen ere, atzizki honen bitartez, aita eta etxea agertzen dira bakarrik harremanetan:

3.471.-“Egizu, Jesus, oek beren Aitaren etxera laister biurtu daitezela, gosez galdu ez ditezen”. Ezin-Bertzean (Xalbador).

69955.- “Guziak utzi ta makila arturik aitaren etxerontz ipiñi nituen oin biak...”. Euskarazaleak aldizkaria. (Lartaun).

73350, 82890 eta 88587.- “Aitaren etxean jakia nai-ezik oitua orain txerrien ortzak utzita-ko ezkurra ere eziñez naikoa...!”. Euskarazaleak aldizkaria (Lartaun).

83110 eta 84887.- “Zenbat mirabe diraden ase ta betean, nere aitaren etxean! Ta ni, ango semea otzak eta goseak ozta-ozta illean...”. Euskarazaleak aldizkaria. (Lartaun).

24456.- “Irugarren semeari au bera gertatu zekiokéan-bildurrez aitaren etxera bialdu zuen”. Testamentu Zarrecho eta Berrico Condaira. (F. Lardizabal).

82991.- “Zenbatek jango dute ogia naroro nere aitaren etxean ni emen goseak iltzen naukan bitartean!”.

Testamentu Zarrecho eta Berrico Condaira. (F. Lardizabal).

72.898.- “Kondar piskaren bat bai al degu gure aitaren etxeko ondasunetan ?”. Genesis. (J.A. Uriarte).

81079.- “Aitaren etxeko zillar-jainkoak tokitik kendu ta puska-puska egin zitun”. Urte-Guziko Meza-Bezperak. (Orixe).

88588.- “Zenbat langille nere aitarenean ogia nai-ezik! eta ni emen goseak erdi-illik!...”. Lau Ebanjelioak. (Orixe). 1967.

Hamabi alditan agertzen diren bederlatzi esaera hauen esanahia eta iturriak kontutan hartzen badira, bibliatik hartutako pasarteen itzulpen literalen edo hauen eraginpean eginda-

ko esaeren aurrean gaudela somatzen da. Bederatzi hauetatik lau gainera, seme hondatzai-
learen (hijo prodigo) parabolatik hartutako pasarteak dira. Hau da, *aitaren etxea* itzulpen ku-
tsua duten esaeretan agertzen da nagusiki⁶².

Propietate pribatuak duen agerpen ahul honen aurrean zera ondorioztatu genezake: az-
tertzen ari garen gizartekideak inoiz ere ez direla ondasunen propietario bezala agertzen.
Zentzu honetan, gizabanakoek elkarte batetako kide diren heinean (eta ez gizaki diren heine-
an) lortzen dutela ondasunak erabili eta gozatzeko eskubidea pentsa genezake, hau da, *etxe*
edo *herri* batetako kide diren heinean.

4.3. Ardura nagusitzen da onasunekiko harremanetan

Corpus honetan adierazten diren ondasunekiko harremanen hirugarren berezitasuna
zera da: ondasunekiko harremanen oinarrian *ardura* edo *erantzukizuna* nabarmentzen dela.
Izan ere, ondasunekiko harremanetan erabiltzen diren *jabe*, *nagusi*, *jaun*, *buru* eta *ugazaba*
kontzeptuak propietatea adierazi ordez, ondasunekiko ardura adierazten dute nagusiki, esa-
era hauetan ikus daitekeenez:

42066.- “Alkar ondo eramaten bazuten gurasoak ill-arte etzan egingo gauzaren (etxalde-
aren) jabe...”. Baserriko goraberak. (J.R. Erauskin).

6350.- “Etxeko nagusia, mauk-utsetan pipa belarrez betetzen ari da”. Aña-Mari. (B. Ale-
gria). 1920. 3979.- “Tiro-otsa sentiturik alderatu ta Muatz-ko etxeko jaun zarra eriotz-larrian ar-
kitu zuten”. Juan-Maria Zubizarreta bertsolaria. (A. Zavala).

25282.- “Zabala bera etxeko buru zala egiñak ei-dira eleiza aretako altara nagusi ta albo
bietakoak”. Lenengo Euskal-egunetako Itzaldiak. 1922.

7180.- “Afuldu-ostean etxeko ugazaba egiten zanak (lagunak lotara bialdu ebezan)”. Eus-
ko Folklore boletina. 1973).

Etxe jabe, nagusi, jaun, buru edo ugazaba izatea esaera hauetan, etxearen arduradun
izatea beste dela pentsa genezake. Ezin da ahantzi, *jabea*, *nagusia*, *jauna*, *buru* edo eta *uga* -
zaba, *etxe*ko direla adierazten duten esaera ugarirekin aurkitzen garena eta honek, hauen e-
txearekiko propietatea azpimarratu ordez, etxearekiko lotura adierazten duela. Zentzu hone-
tan, *jabearen*, *nagusiaren*, *jaunaren*, *buruaren* eta *ugazabaren etxea* (propietate harremana)
ez dela inoiz adierazten eta, aldiz, *etxe*ko *jabe*, *nagusi*, *jaun*, *buru* edo *ugazaba* esaera uga-
ritan agertzen dela oso kontutan eduki behar da.

Eta ez bakarrik ondasun iraunkorrekiko harremanetan, ondasun ez iraunkorrekiko
harremanetan (etxe-abere eta elikagaiak) ere bost kontzeptu hauek batez ere ardura adieraz-
ten dutela ikusten dugu:

12104.- “Gogoak ematean, aurrak oraiñ ura naizute... Baña ezkondu ta gero etxandre ta
ardoaren jabe zeratenean edatera oituko zerate...”. Egercicioac II-III. (A. Cardaveraz).

13405.- “Artoa ta garia ongi mereziak izan-arren opa ez bere nagusiak (bei txintxoari)...”.
Mendaro Txirristaka. (E. Mugerza).

62. Gabriel Aresti-ren “Nire aitaren etxea” olerkiak zabalkunde eta ospe izugarria hartu badu ere, *aitaren etxea cor -
pus* honetan, itzulpen kutsua duten esaeretan agertzen dela bakarrik konturatzeko gara.

14717 eta 87517.- “Txakurra... Narrua beroturik ezpadok gura jan orrek ondakiñok guztiak, ... eure ugazabandreak lotsagarri kalerik-kale ibilli-barik”. Euzkadi egunkaria.

12655.- “Ugazaba galduta dabillan txakurra lez naiagok nora jo eztakiala... Etxaukuat lauzirikorik...”. Abarrak I. (E. Bustintza).

36486.- “Ogi-puska bategaiti, zelango oniritzi ta asko-gurea artuten ezteutsa bere ugazabari, txakurrak!”. Peru Abarca. (J.A. Moguel).

28454.- “Aurrerantzean, astoa ugazabak anoa geituta nai baino hobeto, oparo ta gozoro bizi izan zan”. Euskalerrriaren Yakintza II. (R.M. Azkue).

Dena dela, ondasun iraunkor eta ez iraunkorrekiko ardura harremanak ezberdinak direla oso kontutan izan behar da:

- Ondasun iraunkorrekiko ardurak, hauek behar bezala zaintzeko konpromesua esan nahi du, hau da, garai bakoitzean *herriko* edo *etxeko* ondasun iraunkorren arduradun nagusi denak, ondasun hoiekin ezin izango du nahi duena egin. Ondasun hauekiko arduragabekeriak, datozten belaunaldiek ondasun hauek erabili eta gozatzeko dituzten eskubideak ukatuko baituzke.

- Ezberdina da ondasun ez iraunkorrekiko ardura harremana. Kasu honetan, *etxekojaun, buru, jabe, nagusi* edo *ugazaba* bezala dagoenaren esku dago ondasun hauek zer-nola erabili. Izan ere, garai bakoitzean arduradun dagoenaren eta bere sendiaren beharrianak asetzeko dauden ondasunak baitira. Belaunaldi batetik bestera igortzen ez diren ondasunak dira alegia.

4.4. Ondasunekiko ardura berezitasun baikorrenak dituen gizartekidearen eskuetan uzten da

Ondasunekiko ardurak garrantzia hartzen duen gizarte errealitate honetan, ondasunak bezala gizartekideak ere *etxeko* direla ikusten da. *Etxeko andre* esaten denean, adibidez, andreak etxearekiko duen lotura azpimarratzeaz gain, besteekiko harremanetan etxe jakin bateri lotuta dagoela erakusten du; baserri zehatz batekoa izanez gizarteratzen da, alegia:

30393.- “Bordaberri-ko etxeko-andereak azken-atsa emana zaukan, iñor oartzela... biotzimiko ederra antxen!”. Euzkadi egunkaria.

10354.- “Urde hiltzeko egun handiaren bezperan etxeko emazte horiek bá zuten aro gure sukaldean”. Diccionario Enciclopédico “Auñamendi”. 4. Alea, Literatura),

Gauza bera gertatzen da *etxeko* beste gizartekideekin ere. Eta ez bakarrik odol harremanen ondorioz sendia osatzen duten sujetuekin bakarrik; *etxeko* morroi edoeta neskamea ere, *etxeko* legez agertzen zaizkigu:

84093.- “Gure gazte-garaian baserritako mutillak neskak begiz jotzera joaten ziran, jorreketan eta baratza-lanetan zebiltzanean...”.

16525, 16526 eta 23954.- “Mutil ona dek gure etxeko neska!”.

Honela bada, *corpus* honetan isladatuta agertzen den gizartearen etorrian, gizabanakoa denei berezkoa zaiela *etxeko* izatea ondorioztatu daiteke. Nor izatea etxeren batetako iza-teari loturik dago edo, berdin dena, nongotzak ematen dio gizakiari nor izateko aukera.

Dena dela, *etxeko* guztiak ez dira nahi izaten *etxerako*. *Corpus* honetako zenbait esaretan *etxeko* diren guztien artetik emakumea, semea, mutila, neska, umea eta alaba dira

etxerako agertzen zaizkigunak. Nolanahi ere, *etxerako* izate hau esanahi ezberdinei lotuta agertzen da:

a.- Alde batetik, oinordekoa nor izango den zehazteko erabiltzen da *etxerako* kontzeptua. Etxeko ardura nagusia hartu edo etxearen zerbitzuan nor jarriko den adierazteko. Norbaiti *etxerako* dela esatea, beraz, oinordekoa izango dela eta etxearen ardura bere gain geldituko dela esatea beste da:

21921.- “Bejondeikala; motell! I etxerako! Bravo!”. Mokoroak berak hor-hemen bildua.

3333, 55021 eta 55777.- “Betiko ez gaude ta semea etxerako nai nuke. Artarako, alaba lenbizi etxalde on batean sartu al banu”. Aña-Mari. (B. Alegria). 1920

Zehatzago esateko, *etxeko* seme, mutil edo alaba bakarra izango da *etxerako* (oinordekotza edo *etxearen ardura* hartuko duena) (54708.- “Bost seme-alaba dituzte; bat etxera jarririk; zarrena”. Mokoroak hor-hemen entzuna). Izan ere, arduradun edo erantzule bakarra ez duten ondasun iraunkor, elikagai zein etxe-abereak hondatu eta galdu egiten baitira:

5472.- “Denen soroan belar txarra”. Naparroa-ko esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1974.

12162.- “Askoren astoa otoak jan”. Aitonaren uzta. (G. Anduaga). 1961.

6051A.- “Jakin bei ‘askorena danean ardia otsoentzat geienez dala bazkaria’”. Ibaizabal aldizkaria. 82380.- “Bi etxetako txakurra goseak jan”. Diccionario V.E.F. Lehen tomoa. (R.M. Azkue). 1905-1906.

b.- Era berean, *etxerako* berezitasun baikorrak (langilea, maratza, esangiña, ona...) dituzten gizartekideak nahi direla adierazten da. Eta ez bakarrik oinordekoa aukeratzekoan, etxera ezkonduko diren gizartekideei buruz hitzegiterakoan ere (*etxerakoak*) berezitasun baikorrak eduki ditzala nahi izango da esaera hauetan esaten den bezala:

39482 eta 55778.- “Ume ona etxera bidean...” Esaera zarrak. (Intza-r Damaso), 1963-196.

54795.- “Orreik-legez ak ez euki-arren doterik naiago dot gure etxerako goneaz bakarrik, emakume langiña”. Ama Euskeriaren Liburu Kantaria. (F. Arrese-Beitia). 1900.

487435.- “Errirako zein baseririrako ona dala báki Martiñ-ek (neskatilla ori)”. Josecho. (J.M. Echeita). 1909.

21813.- “Gure etxerako txit ona da (neskatx ori)”. Alza-ko bertsolari zarrak.

Edozein aberastasun baino gehiago baloratuko dira *etxerako* gizartekideak onak, langileak...Are gehiago, etxearen ardura edonolako gizartekideen eskuetan uztearen arriskua aintzat hartzen dela pentsa daiteke. Izan ere, berezitasun ezkorak izanik etxearen kaltegarri bihurtuko direnak (gogoarinak, alperrak...), etxearekiko ardura behar bezala beteko ez dutenak, azken finean, etxetik urruntzea nahiko da; eta, aldiz, etxearen aurrerapidea ahalbidetuko dutenak (langileak, onak...), *etxerako* hartuko dira.

Ulgargaria da etxearen ardura edonolako gizartekidearen eskuetan utzi nahi ez izatea. Kontuan izan behar da, etxearekiko ardurak, lan, betebeharrak, neke eta denbora ugari eskatzen duen zerbait dela, gizaki guztiek beregain hartu ezin duten zama astuna dela, alegia:

46707.- “Opa eiozuz Jaunari etxeko ardurea eukiteko bear direan nekeak”. Urteco domeca gustijetaraco etc. (P. Astarloa). 1903, lehen alea.

9302 eta 25389.- “Gurasoan etxea bizkor eramaten ez gara bildur”. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi.).

25061.- “Etxea ezin ondo erabilita bigarrenez ezkontzeko asmoa izan eban”. Euskal Herriaren Yakintza, II. (R.M. Azkue).

25067.- “Zer zartzaro gozoa izan bear dedan nere Patxik bere gain artzen duenean etxe-ko kontua!”. Euskal-Erria 1885.

9909 eta 37522.- “Larregiz ondo aitua erabillen ak etxea; urtua zan bearrean”. R.I.E.V. aldizkaria 1945.

Ez da harritzekoa, beraz, *etxekoen* artean ardura hori hartu nahi ez dutenak aurkitzea:

7885.- “(Emendik aurrera ire ardurapean geldituko dek etxea zuzentzea... Nai dek?) A, ori ez! Ortarako ez naiz ni gizona”. Jesusen Biotzaren Deya, 1917.

Zuzenbide Erromatarraren arabera, etxearen jabetza ukatzen duen jarrera honek ez luke inolako zentzurik izango. Zuzenbide erromatarrean etxe baten propietarioa izateak, ondasunekiko deretxoak izatea esan nahi du. Gizartekideek ondasunak nahi dituzten erara erabiltzeko deretxoak dituzte, era ez ekonomiko batean ere. Harreman mota honetan, ondasunekiko ardura edo betebeharre ez du inolako tokirik. Ondasunekiko gutzti jarrera pasiboa aldarrikatzen da. *Corpus* honetan, ordea, gizartekideek etxearekiko dituzten deretxoak azpimarratu ordez, gizartekideen etxearekiko zerbitzua aldarrikatzen da. Deretxoek tokia, ardurak hartzen du. Etxearekiko jarrera pasiboa azpimarratu ordez, jarrera aktiboa nagusitzen da; eta honek, ondasunekiko nahi dena egiteko, gehiegikerietarako deretxoak mugatzen ditu. Are gehiago, etxearekiko propietate harremanen ahultasuna ikusirik, gizartekideen etxearekiko harremana etxearen zerbitzuan jarri egiten dela esan daiteke. Zentzu honetan, etxea gizartekideena izan beharrean, gizartekideak dira *etxeko* eta *etxerako* direnak (*etxeko andra*, *etxerako neska*).

Xehetasun hauen gutzti aurrean, honenbestez, ondasunekiko harremanak arautzerakoan propietate harremanekin zerikusi gutxi duen gizarte burubide mota baten aurrean gaude la pentsa daiteke.

5. AZKEN ONDORIO GISA

Hiru corpus hauen azterketak eman dizkigun ondorioak hasieran aurkeztu ditudan hiru eredu teorikoen aurrean jartzen baditugu, lehenengo aurkezten nuen ereduarekin, hau da, Euskal Herriaren ondasunekiko harreman bereziak egon direla eta, belaunaldi batetik bestera ondasun iraunkorren propietatea besteganatu ordez ondasun hoi ardurak igorri zaiola *etxerako* aukeratu den gizartekideari aldarrikatzen duen ereduarekin adosago daudela ikusten da.

Irakurleak Euskal Herriaren bizi diren ondasunekiko harremanen inguruan zergatik dauden hiru eredu kontrajarri galdetuko du. Eta arrazoi garrantzitsuena, nire ustez, Euskal Herriaren historiari buruz hitzegiten eta idazten denean arrazoi akademikoez gain ideologia arrazoiak ere pisu handia dutela da. Zentzu honetan, ikerketa asko aurreiritzi ideologikoetan oinarrituta eta hasieran jarri diren hipotesiak baieztatzera bideratuta egoteak Euskal Herriaren iraganarekiko ikuspuntu ez bakarrik ezberdinak, kontrajarriekin ere agertzen ditu, ondasunekiko harremanen inguruan egin diren ikerketak aztertzerakoan ikusi dugun bezala.

Ziur nago aurkezten dudana ikerketa ondasunekiko harremanen inguruan dagoen eztabaida honen baitan irakurriko dela. Nolanahi ere, argi utzi nahi nuke aurkeztu ditudan ondorioak Justo Mokoroaren esaera bildumaren eduki azterketa zehatzak eman duenean oinarritu naizela. Bestalde, lan honen helburua ez dela izan gai honi buruzko eztabaida konpondu eta behin betirako bukatzea azpimarratu nahi nuke. Izan ere, iraganean ondasunekiko bizi izandako harremanen inguruko xehetasun gehiago ziurtasunez jakiteko oraindik ere ikerketa asko

egin beharra dagoela ez dut inolako zalantzarik. Ikerketa hau, beraz, ekarpen bat gehiago bezala aurkeztea nahi nuke; gai honen baitan argi gehiago ematen laguntzen duen ikerketa bat bezala, alegia.

6. BIBLIOGRAFIA

- ALLÍ ARANGUREN, J.C.: *La Comunidad del Valle de Roncal*. Gobierno de Navarra, Departamento de Presidencia e Interior, Pamplona, 1989.
- ARIZCUN CELA, A.: *Economía y sociedad en un valle pirenaico del Antiguo Régimen Baztan 1600-1841*. Gobierno de Navarra-Departamento de Educación y Cultura, Institución Príncipe de Viana, Pamplona, 1988.
- BARANDIARÁN, J.M.: "Rasgos de la mentalidad vasca", *I Semana de Antropología Vasca*. Editorial de la Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1971.
- BARANDIARAN, J.M. "Folklore Vasco. Necesidad de su estudio", *Obras Completas de Barandiarán*, V. Tomoa. Editorial de La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1974, 309. orr.
- CARO BAROJA, J.: *Baile, Familia, Trabajo*. Estudios Vascos VII. Editorial Txertoa, San Sebastian, 1976.
- CARO BAROJA, J.: *Los Vascos*. Ediciones Minotauro, Madrid, 1958, (Bigarren argitarapena).
- CARO BAROJA, J.: *La Hora Navarra Del XVIII, Personas, Familias, Negocios E Ideas*. Comunidad Foral De Navarra, Institución Príncipe de Viana, Pamplona, (2. argitarapena, lehen argitarapena 1969. urtean).
- CARO BAROJA, J.: *Sondeos Históricos, Estudios Vascos VIII*. Editorial Txertoa, San Sebastian, 1978.
- CELAYA, A.: "El sentido jurídico de nuestro pueblo", *I Semana de Antropología Vasca*. Editorial de la Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1971.
- CELAYA, A.: "El Derecho Privado de Vizcaya en la concepción del Fuero de 1452", *La Sociedad Vasca Rural y Urbana en el Marco de la Crisis de los Siglos XIV y XV*. Publicaciones de la Excm. Diputación de Vizcaya, II Simposio que tuvo lugar en la Biblioteca Provincial de Vizcaya, 1973.
- CELAYA, A.: "El derecho foral vasco desde la perspectiva del derecho civil", *Euskal Herria, Errealitatea eta egitasmo. Realidad y proyecto*. (Joseba Intxausti zuzendaria) Lankide Aurrezkia, Jakin, 1985.
- CELAYA, A.: "Propiedad Troncal y Patrimonio Familiar: La Troncalidad en Bizkaia", *Euskal Erakunde Zibelei Buruzko Nazioarteko Ihardunaldiak*. Bilbao, Bizkaiko Foru Aldundia, Deustuko Unibertsitatea, 1991.
- CELAYA, A.: *Derecho Civil Vasco*. Universidad de Deusto, Bilbao, 1993.
- ELORZA, A.: *Ideologías del Nacionalismo Vasco, 1876-1937* (De los "euskaros" a Jagi Jagi). Haranburu-Editor, Donosti, 1978-
- FERNANDEZ DE PINEDO, E.: *Crecimiento económico y transformaciones sociales del País Vasco 1100/1850*. Siglo Veintiuno editores, Madrid, 1974.
- FLORISTAN SAMANES, A.: *Urbasa y Andía, Solar de los navarros*. Ediciones y Libros, Pamplona, 1978.
- GALINDEZ, DE, J.: *El Derecho Vasco*. Ekin, Buenos Aires, 1957.
- GALINDEZ, J.: *Características del Derecho Vasco. Recopilación de artículos sobre Derecho Vasco*. Diputación Foral de Alava Editor, Vitoria, 1985.
- GARCÍA DE CORTÁZAR, J.A.: *Vizcaya en la alta edad media*. Caja de Ahorros Vizcaina, Colección "temas vizcaínos"/ IX. urtea/ 105. zenbakia.

- GARCÍA DE CORTAZAR, J.A.: *Vizcaya en el Siglo-XV, Aspectos Económicos Y Sociales*. Ediciones de la Caja de Ahorros Vizcaina, Bilbao, 1966.
- GARCÍA DE CORTÁZAR, J.A., ARIZAGA B., MARTINEZ OCHOA R. M. eta RIOS M. L.: *Introducción a la Historia Medieval de Alava, Guipuzcoa y Vizcaya en sus Textos*. Editorial Txertoa, San Sebastian, 1979.
- GARCÍA DE CORTÁZAR, J. A., "Medieyo y mundo urbano", *Los Vascos a través de la Historia, Comportamientos, mentalidades y vida cotidiana*. Gipuzkoako Kutzaren Argitarapenak, Jose Luis Orellana (Zuzendari eta Koordinatzailea), Donosti 1989.
- GARCÍA DE CORTÁZAR, J. A. eta ARIZAGA, B.: *Euskal Herria Erdi Aroan I eta II*. Gaiak, Donostia, 1991.
- GARCÍA DE CORTÁZAR, F. eta MONTERO, M.: *Historia de Vizcaya, Tomo I.- Los orígenes, la Edad Media, el Antiguo Régimen*. Editorial Txertoa, San Sebastian, 1980.
- GARCÍA DE CORTÁZAR, F. eta MONTERO, M.: *Diccionario de Historia del País Vasco I eta II*. Editorial Txertoa, Donosti, 1983.
- GARCÍA DE CORTÁZAR, F. eta LORENZO, J. M.: *Historia del País Vasco*. Editorial Txertoa, San Sebastian, 1988. GARMENDIA, F.: "Euskal Erakundeak. Sarrera", *Euskaldunak, Euskal Etnia, III*. Etor, Donosti, 1978.
- GARMENDIA, F.: "Gure Mendiak eta Euskal Gizartearen Eraketa", *Mendiak I. Berezko eta giza-giroturiko Eusko Lurra*. Etor, Donosti, 1981.
- GARMENDIA, F.: "Erronkari Araneko Elkartasun-Bizitza", *Mendiak IV. Berezko eta Giza-Giroturiko Eusko Lurra*. Etor, Donosti, 1982.
- GARMENDIA, F. eta IRIARTE, J.L.: "Arauketa Gipuzkoan", *Euskaldunak. La Etnia Vasca III*. Etor, Donosti, 1978.
- GARMENDIAK, F.: "Egingo Ote Euskal Herria Geroaren Jabe?", *Donostiako Udako IV. Ikastaroak. Euskal Herria Presente y Futuro* (Enrique Freijo Balsebre Zuzendaria). EHU-ko Argitarapen Zerbitzua, 1985.
- IDOATE, F.: *La Comunidad del Valle del Roncal*. Diputación foral de Navarra, Pamplona, 1977.
- IHARTZATAR HEIKO SAGREDO: "Euskal Gizarte-Asmo Batentzako Oinharri Ideia Batzu", *Zehatz I*, Donosti, 1977. eko Urtarrila/Otsaila.
- IRALA, A.: *Keperin de Jemein-i idatziriko eskutitzak* (Argitaratu gabeak).
- IRALA, A.: *Bat bitan banatzen da II. Mao Tse-tung-en azkon zorrotza*. Etor, Donosti, 1976, 9. orr.
- IRUJO, M.: *Instituciones Jurídicas Vascas*. Ekin, Buenos Aires, 1945.
- LAFOURCADE, M.: "El Particularismo Jurídico", Haritschelhar, J. (Director): *Ser Vasco*. Ediciones Mensajero, Bilbao, 1986.
- LEKUONA M.: "Eusko Institutuzunak", *Euskaldunak. La Etnia Vasca I*. Etor, Donosti, 1978.
- LEKUONA, J.M.: "Erri literaturaz. Atsoitzak eta esaerak", *Lekuona 7ar Manuel Jaunaren Omenezko Idazki-Bilduma III*. Kardaberaz Bazkuna, 1977.
- LEKUONA, J.M.: "Literatura Oral Vasca", *Cultura Vasca II*. Erein, Donosti, 1978, 65.orr.
- LEKUONA, J.M.: *Ahozko Euskal Literatura*. Erein, Donostia, 1984.
- MANTEROLA, A.: "Etxea", *Euskaldunak. La Etnia Vasca III*. Etor, Donosti.
- MOKOROA, J.M.: *Repertorio de Locuciones del Habla Popular Vasca I eta II*. Etor, Donostia, 1990.
- OTAZU Y LLANA DE, A.: *El igualitarismo Vasco: Mito o Realidad*. Editorial Txertoa, Donosti, 1986, (Bigarren Argitaldaria).
- PAUL ARZAK, J.I.: *Historia del País Vasco*. Luis Haranburu Editor, San Sebastian, 1978.

Juaristi Larrinaga, Patxi

SALINAS QUIJADA, F.: *Derecho Civil de Navarra*. Diputación Foral de Navarra, Institución Príncipe de Viana, Pamplona, 1983.

SARRAILH DE IHARTZA, F.: *La Nueva Vasconia*. Ediciones Vascas Argitaletxea, Oiartzun, 1979.

WEBER, R.P.: *Basic Content Analysis*. Sage University Paper 46, 2nd Edition, 1990.